

РОЗДІЛ 4 НАСЛІДКИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ НА ВОЛИНІ

Оксана Каліщук

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Об'єктивна правова кваліфікація волинських подій стала вкрай актуальною через відповідні дії політикуму Республіки Польща. Рішення польського парламенту від 7¹ та 22 липня² 2016 р., у яких події на західних землях України в роки Другої світової події визначено як «геноцид» (рівно як і попередні спроби впровадження цього терміна в освітній процес³, змушують укотре говорити про актуальність цієї проблеми). Останнім часом з'явилася низка досліджень історико-правового аспекту «волинських подій»⁴, однак актуальність цього питання спонукає звернутися до нього вкотре.

Прокурори Інституту національної пам'яті (працівник відділу Комісії вивчення злочинів проти польського народу в Любліні Пйотр Зайонц (Piotr Zając), який, власне, провадив розслідування подій 1943 р. на Волині⁵, та працівники відділу Комісії вивчення злочинів проти

---

¹ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945. URL: <http://www.senat.gov.pl/prace/senat/posiedzenia/tematy,466,1.html>

² Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945. *Monitor Polski: dziennik urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej*. 2016. 29 lipca. URL: <http://www.monitorpolski.gov.pl/mp/2016/726/1>

³ Див.: Zbrodnia wołyńska: historia i pamięć: materiały edukacyjne: kto tego nie widział, nigdy w to nie uwierzy... / [red. Romuald Niedzielko]. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, 2013. S. 18–19, 21–22.

⁴ Ухач В. «Геноцидна» інтерпретація українсько-польських взаємин у 1943–1944 роках у візіях сучасних дослідників (історико-правовий аспект). *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 3 (11). 2017. С. 41–46; Марущенко О. «Геноцидна» інтерпретація Волинської трагедії 1943 р.: українська відповідь. *Матеріали IV Всеукраїнської наук. конф. «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ ст. (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)»*/за заг. ред. проф. Г. М. Стародубець. Житомир: Полісся, 2016. С. 141–144; Motyka G. Czy zbrodnia wołyńsko-galicyska 1943–1945 była ludobójstwem?: spór o kwalifikację prawną. *Rocznik Polsko-Niemiecki*. 2016. Nr 24, z. 2. S. 45–71; Raczkiewicz D. Ludobójstwo jako kwalifikacja prawna zbrodni popełnionych wobec ludności polskiej przez faszystowsko-nacjonalistyczne organizacje ukraińskie: (Próba odpowiedzi na pytanie, czy nieprawda polityczna zastąpi prawdę historyczną). *Kresy: wczoraj, dzisiaj, jutro: materiały z konferencji zorganizowanej*. 10 lipca 2015 roku / red. pracy zbiorowej Tadeusz Skoczek. Warszawa: Muzeum Niepodległości, 2016. S. 141–150.

⁵ Zając P. Informacja odnośnie do oceny karnoprawnej zdarzeń na terenie ówczesnego województwa wołyńskiego z lat 1939–1945 w oparciu o ustalenia śledztwa OKŚZpNP w Lublinie. *Prawda*

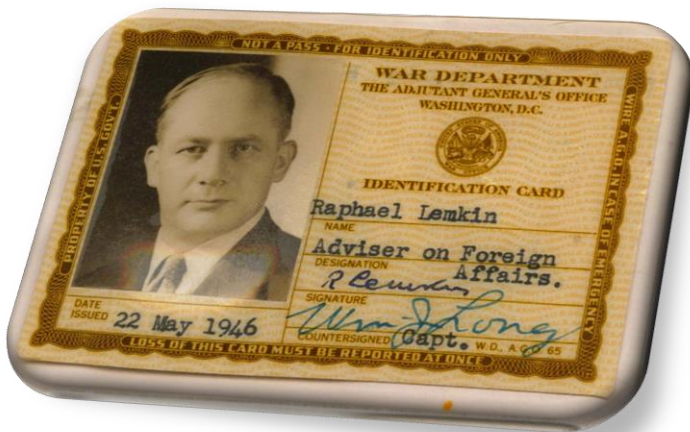
польського народу у Вроцлаві Пшемислав Мішко (Przemysław Miszko) і Кшиштоф Матковські (Krzysztof Matkowski), котрі розслідують події на теренах Східної Галичини⁶), віддавна наполягають на тому, що в роки Другої світової війни відбувався «геноцид». При цьому авторитетні українські дослідники наголошують, що про геноцид українців, учинений поляками, можна говорити такою самою мірою, як і про геноцид поляків, учинений українцями⁷.

Геноцид у юриспруденції вважають злочином зі злочинів, хоч і не беззастережно, а Міжнародний кримінальний трибунал має три судові

палати: щодо геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. При цьому геноцид вважається найтяжчим міжнародним злочином, учинення якого є підставою для міжнародно-правової відповідальності держав і (або) кримінальної відповідальності індивідів.

Для того щоб зрозуміти, що таке геноцид із юридичного погляду, варто почати з вивчення творів Рафаля Лемкіна (Raphael Lemkin), який у 1944 р.

опублікував свою документальну книгу «Правління Осі в окупованій Європі» (*Axis Rule in Occupied Europe*). Правову (юридичну), моральну й людську природу свого концепту, що надавала тим самим йому міжнародного виміру, підкреслював і автор. Саме Р. Лемкіну належить класична дефініція: «Під геноцидом ми маємо на увазі знищення

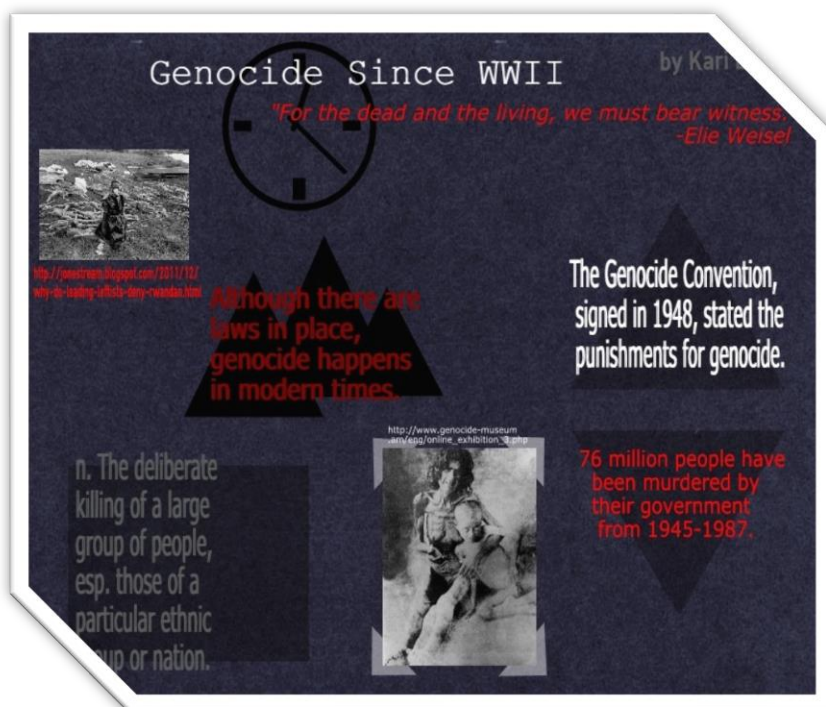
---

historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych : ludobójstwo na kresach południowo-wschodniej Polski w latach 1939–1946 / pod red. Bogusława Pazia. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011. S. 103–116; Zając P. Problematyka ścigania i karania sprawców zbrodni ukraińskich nacjonalistów na ludności polskiej w latach 1939–1945 na terenie ówczesnego województwa wołyńskiego i lubelskiego. Na Rubieży. 2012. Nr 119. S. 13–23; Zając P. Prześladowania ludności narodowości polskiej na terenie Wołynia w latach 1939–1945 – ocena karnoprawna zdarzeń w oparciu o ustalenia śledztwa OKŚZPNP w Lublinie. Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. T. 2. Ludobójstwo / pod redakcją Radosława Ignatiewa i Antoniego Kury. Warszawa, 2008. S. 35–49 та ін.

⁶ Miszko P., Matkowski K. Zbrodnie ludobójstwa popełnione przez nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945 na osobach narodowości polskiej – w świetle śledztw OKŚZPNP we Wrocławiu. *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. T. 2. Ludobójstwo / pod redakcją Radosława Ignatiewa i Antoniego Kury. Warszawa, 2008. S. 50–52.*

⁷ Експертна думка. Геннадій Боряк, Олександр Лисенко. Волинська трагедія 1943 р.: історичний, правовий та політичний виміри в контексті рішення Польського Сейму, 2016. URL: <http://www.history.org.ua/?libid=11026>

народу або етнічної групи. Узагалі, геноцид не обов'язково означає безпосереднє знищення нації, окрім тих випадків, коли відбувалися

масові вбивства членів нації. Він радше означає скоординований план різних дій, спрямованих на знищення політичних і суспільних інституцій, культури, мови, національних почуттів, релігії, економічного існування національних груп, та знищення особистої безпеки, свободи, здоров'я, гідності, навіть життя

осіб, котрі належать до цих груп». І далі: «Геноцид спрямований проти національної групи, а дії – проти окремих громадян як членів цієї групи. Геноцид має два моменти: перше – знищення національного зразка поневоленої групи; друге – насаджування зразка поневолювача. Це насадження може поширюватися на поневолене населення, якому дозволено залишитися, або безпосередньо на певну територію після усунення населення й колонізації її членами нації-поневолювача»⁸ (звернемо увагу на це тлумачення).

Якщо формально окреслити оформлення терміна, то слід нагадати, що вперше в юридичній практиці його використано в 1945 р. на Нюрнберзькому процесі. Генеральна асамблея ООН 9 грудня 1948 р.⁹ прийняла Конвенцію про попередження злочину геноциду й покарання за нього, яка й визначила міжнародний правовий статус поняття як найтяжчого злочину проти людяності, причини та умови кримінальної відповідальності за цей злочин. Згідно зі ст. II Конвенції, під геноцидом

⁸ Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress.

⁹ Конвенція набула чинності після її ратифікації парламентами двадцяти країн у січні 1951 р. Однак міжнародне співтовариство стало здійснювати реальні спроби зупинити геноцид і покарати його винуватців лише трохи більше ніж десятиліття тому. У міжнародній практиці цей термін застосовують доволі нечасто: нині геноцидом визнають події, які відбувалися в окупованій нацистами Європі (щодо євреїв і ромів), колишній Югославії (щодо хорватів та мусульман) і Руанді (щодо тутсі).

розуміють дії, учинені з наміром знищити цілком чи частково яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; с) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне її знищення; d) міри, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи; е) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу¹⁰. Згодом визначення геноциду, даного в Конвенції, було дослівно використане в проекті Кодексу злочинів проти миру й безпеки людства 1996 р. (ст. 17), у статутах Міжнародних кримінальних трибуналів щодо Югославії (ст. 4) та Руанди (ст. 2), а також у Статуті Міжнародного кримінального суду (ст. 6), неодноразово натрапляємо на посилання на цей документ і в рішеннях Міжнародного суду справедливості ООН. Попри першопочатково широке юридичне трактування геноциду, судова практика його застосування дає підставу твердити, що під ним тепер розуміють лише пряме фізичне винищення великих людських груп.

Уже в першому пункті ст. II Конвенції закладено камінь спотикання у використанні терміна «геноцид» щодо волинських подій. Адже ключовим елементом, необхідним для встановлення складу злочину геноциду відповідно до Конвенції про геноцид, є доказ того, що заборонена дія була вчинена з конкретним наміром (*dolus specialis*), тобто вчинена умисне. Прикладом важливості встановлення, чи був намір знищити цілком або частково певну групу й чи ці дії приписують одній зі сторін, може слугувати справа Боснії Герцоговини проти Югославії «Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide». Важливість виявлення «наміру» або ж «мотиву» сторін відзначає ряд дослідників геноциду та етнічних конфліктів¹¹. Тобто вирішальним і критичним для правової оцінки того

---

¹⁰ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide [Online]. URL: https://www.oas.org/dil/1948_Convention_on_the_Prevention_and_Punishment_of_the_Crime_of_Genocide.pdf

¹¹ International Law and Ethnic Conflict. New York: Cornell University Press, 1998. 354 p. Щодо цієї проблеми див. також: Burns D. Dolus Specialis: How the Judicial interpretation of genocidal intent devalues genocide's special status. URL: http://www.etd.ceu.hu/2012/burns_dana.pdf; Aksar Y. The Specific Intent (Dolus Specialis) Requirement of the Crime of Genocide: Confluence or Conflict between the Practice of Ad Hoc Tribunals and ACJ [Online]. *Uluslararası İlişkiler*. 2009. Vol. 6, No 23. P. 113–126. URL: <https://www.ciaonet.org/attachments/15613/uploads>; Ambos K. What does 'intent to destroy' in genocide mean? [Online]. *International Review of the Red Cross*. 2009. Vol. 91, No 876. P. 833–858. URL: http://www.genocidewatch.org/images/Articles_What_does_intent_to_destroy_in_genocide_mean.pdf; Sungi S. Redefining genocide: the International criminal court's failure to indict on the Darfur situation [online]. *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology*. 2011. Vol. 1. P. 63–88. URL: http://www.jtprcrim.org/August_2011/Student/Sungi.pdf та ін.

чи іншого діяння як злочину геноциду є встановлення спеціального наміру, а не пошуки відповіді на запитання чому, із яких причин і мотивів учинено злочин або щодо так зв. кількісного порога. Кількість жертв не є юридичною ознакою геноциду, а лише однією з обставин злочину. З'ясування цієї обставини є лише допоміжним засобом доведення наміру часткового або повного знищення певної групи як такої, а також вирішення питання про ступінь тяжкості вчиненого злочину. Тому в плані кваліфікації волинських подій як злочину геноциду будь-які політичні маніпуляції цифрами, пов'язаними з кількістю жертв, і в бік зменшення, і в бік збільшення, є безпредметними; у моральному плані такі дії взагалі не можуть бути виправдані.

Довести ж наявність спеціального наміру, необхідного для того, щоб визначити певні дії як геноцид, у випадку українсько-польського протистояння надзвичайно складно. Зрештою, заради справедливості слід визнати, що тут є аргументи і в тих, хто переконаний у наявності такого наміру, і тих, хто заперечує факт навмисного наміру знищити. Так, звернувшись навіть лише до польської дискусії навколо волинських подій, ми можемо віднайти різні погляди. Поруч із більшістю авторів, які пишуть про геноцид, є такі, котрі мають іншу позицію. Так, знаний журналіст, котрий говорить про порушення прав людини, Константи Герберт вважає, що волинські події не підпадають під дефініцію геноциду саме тому, що метою українських націоналістів не було «часткове чи повне» знищення ні поляків, ні польського населення Волині, а вигнання їх із території спільного проживання¹² (де, відповідно, мала постати Українська держава).

Розуміючи важливість цього положення, Гжегож Мотика, наприклад, стверджує, що аналіз відомих документів українських націоналістів не залишає сумнівів щодо прийняття ними щонайменше навесні 1943 р. рішення вбити всіх поляків, котрі мешкали на Волині. Ба більше – раніші плани усунення польського населення передбачав убивство більшої або меншої частини поляків, як і виселення зі Східної Галичини та частини Люблінщини й Прикарпаття (Холмщини та Підляшшя)¹³. Тут слід наголосити, що, попри всі докладені зусилля, нині історики не мають у своєму розпорядженні наказ командування УПА про знищення польського населення в 1943 р. Основним документом, на яке посилаються польські дослідники, коли йдеться про існування

¹² Warszawski D. Nazywanie nieszczęścia. *Polityka*. 2009. 7 listopada (Nr 45).

¹³ Мотыка Г. Как квалифицировать Волинскую трагедию в историческом и сравнительном контекстах? «Война в войне», геноцид и сталинские этнические чистки. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*. 2016. № 2. С. 43–44.

такого наказу, є зізнання Юрія Стельмашука (Рудого): «У (...) червні 1943 р. зустрівся в Колківському лісі з Климом Савуром і заступником представника штабу головного командування Андрущенком. Савур дав мені наказ знищення всіх поляків у Ковельському районі. (...) Не мав права не виконати наказ, хоч його виконання не дозволяли мені особисті переконання. Звернувся до Андрущенка, який сказав мені, що це вказівка не з центру, а перекручення в терені»¹⁴ та його ж лист у справі виконання цієї вказівки. Фахівцям очевидно, що подібні джерела викликають чимало застережень і можуть сприйматися лише як довільний переказ бажаних для слідства відомостей уже постфактум¹⁵. Проведений Іваном Марчуком текстологічний аналіз документів, пов'язаних із наказом щодо антипольської акції, дав підставу досліднику зробити висновок про них як фальшивку КГБ¹⁶. Документи нижчого рівня також не дають підстав для ствердження знищення поляків за етнічною ознакою. Так, у звіті з Володимиро-Горохівської округи за липень 1943 р. читаємо таку вказівку: «українці мають до поляків претензії не за їхню приналежність до польської нації чи католицької релігії, а за вороже ставлення до українського національного питання і українських визвольних змагань на українських етнографічних територіях».

Як зауважує, наприклад, Іван Патриляк, відомий наказ організаційної референтури Крайового проводу ОУН у Галичині №7/44 від 3 травня 1944 р., який дає змогу відтворити ситуацію під час антипольських акцій¹⁷. З огляду на важливість, варто подати дещо ширшу цитату з розділу «Б» цього документа, де зазначено: «З огляду на офіційну поставу польського уряду в справі співпраці з совітами, треба поляків з наших земель усувати. Прошу це так розуміти: давати польському населенню доручення до кількох днів випроводитися на корінні польські землі. Коли воно не виконує цього, тоді слати боївки, які мужчин будуть ліквідувати, а хати і майно палити (розбирати). Ще раз звертаю увагу на то, щоб поляків закликати до покинення земель, а доперва після ліквідувати, а не навпаки (прошу на це звернути спеці-

---

14

¹⁵ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-х роках. Київ: Пульсари, 2002. С. 165.

¹⁶ Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур». Рівне: Вид. Олег Зень, 2009. С. 71.

¹⁷ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) / Центр дослідж. визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. С. 406.

альну увагу). Зокрема, проганяти з мішаних сіл тих поляків, які не мають тенденції засимілюватися. Зате не рухати тих, які мають українські родини і особливо не тяготиють до поляків, а держаться тільки релігією»¹⁸. Це ж підтверджують польські автори, які визнають завданням антипольської акції відхід польського населення на корінні польські землі¹⁹, вигнання, усунення витіснення у зв'язку з війною, а не ви мордування, винищення польського люду²⁰.

У цьому контексті варто згадати інший термін, порівняно новий, який увійшов у міжнародний лексикон як калька сербо-хорватського – етнічні чистки (*etničko čišćenje*). Вираз «етнічні чистки» був чи не вперше запроваджений Державним департаментом США для характеристики подій саме на Західних Балканах²¹. Його використали для означення проведення спеціальних кампаній із зачистки території від певної етнічної групи, а також переслідування цивільного населення за етнічними ознаками. У серпні 1992 р. цей концепт почав з'являтися у документах міжнародних організацій (наприклад Комісії з прав людини)²². Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р. містить категоричне твердження про етнічні чистки як форму геноциду²³. Однак, на думку дослідників міжнародного права, *de jure* «етнічні чистки» не функціонують: цього поняття немає ні в Уставах Нюрнберзького й Токійського трибуналів, ні в Конвенції 1948 р., ні в Уставах МТР, ні в Римському статуті Міжнародного кримінального суду²⁴. Не випадково, дослідники вважають, що злочини «етнічних чисток» мають свій власний самостійний зміст, хоча й наближений до поняття геноциду²⁵. Для геноциду та етнічних чисток спільним може виступати вбивство членів будь-якої національної, етнічної, релігійної чи расової групи. Відмінності простежуємо саме в намірах: при геноциді – «винищення повністю або частково», при етнічній чистці – «намір позбутися

---

¹⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління. Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 378. Арк. 38.

¹⁹ Węgierski J. W Lwowskiej Armii Krajowej. Warszawa: PAX, 1989.

²⁰ Łukaszów J. Walki polsko-ukraińskie 1943–1947. *Zeszyty Historyczne*. 1989. Z. 90, t. 455. S. 187.

²¹ Смирнова Н. Албанский пьемонт. Новое время. 1999. № 22. С. 20–21.

²² Zawadzka N. Czysztki etniczne – analiza prawnomiędzynarodowa. *Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego*/[kom. red. Tadeusz Jasudowicz przewodn.]. T. 2. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2011. S. 247.

²³ Doc. S/25274, 10. 02. 1993. Див. також: Petrovic D. Ethnic Cleansing – An Attempt at Methodology. *European Journal of International Law*. 1994. Vol. 5. No 1. P. 355.

²⁴ Шенгелия М. М. Этническая чистка (международно-правовые вопросы). *Московский журнал международного права*. 2003. № 2. С. 81.

²⁵ Деканозов Р. В. Обоснование необходимости разработки конвенции об этнической чистке и проект этой концепции. *Журнал международного права*. 2003. Т. III. С. 37–46.

в певній місцевості, (районі) всіх представників певної групи через масові вбивства, масові виселення й депортації населення з місць проживання». Саме таку схему розрізнення застосував, наприклад, Норман Наймарк (Norman M. Naimark)²⁶. Окрім того, характерною особливістю геноциду є те, що, зазвичай, його скоєння має цілеспрямований та організований характер, у той час як «етнічні чистки» переважно є наслідком воєнних операцій щодо відвоювання певних територій, а масові вбивства та поховання – захоплення заручників і їх фізичного знищення через емоційно-особистісне ставлення.

Другий важливий чинник – доведення знищення членів групи виключно через їх зв'язок із цією групою, а відтак основоположним елементом злочину геноциду слід уважати ідентифікацію жертв, для чого може бути застосовано два шляхи – об'єктивний і суб'єктивний²⁷. Згідно з визначенням Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, під «національною групою» слід розуміти «об'єднання людей, які мають стійкий правовий зв'язок, як то єдине громадянство та, отже, певні права та обов'язки»²⁸. Саме тому не випадковими слід уважати наполегливі аналогії Гжегожа Мотики українсько-польського протистояння та вбивствами в Руанді. «Поляки/тутсі, які були національною меншістю, упродовж багатьох років залишалися привілейованою групою населення, а згодом були жорстоко вбиті за допомогою холодної зброї (сокири/мачете) українцями/гуту, котрі мешкали поруч із ними й боялися їх повернення до влади. І на Волині, і в Руанді вбивали всіх, хто належав до групи, яка була приречена на винищення»²⁹.

Аналітики наголошують на ще одній ознаці геноцидних дій. Уже перша книга, із котрої почалося теоретичне вивчення явища геноциду, мала символічну назву «Злочин держави», а її автор – голландський професор Пітер Н. Дрост (Pieter N. Drost) твердив про геноцид як винятково державний злочин³⁰. Дослідники геноциду (Barbara Harff and

---

²⁶ Naimark N. *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001. P. 67.

²⁷ Verdrame G. *The Genocide Definition in the Jurisprudence of the Ad Hoc Tribunals*. Int'l and Comp. L. Q. Vol. 49. P. 588.

²⁸ William A. Schabas, *Genocide in International Law. The Crime of Crimes*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000), Chapter 3. Group protected by the Convention (Quoted in Serbin, *Uje Ukrainian Famine of 1932–1933 and the UN Convention on Genocide*. P. 5).

²⁹ Мотыка Г. Как квалифицировать Волынскую трагедию в историческом и сравнительном контекстах? «Война в войне», геноцид и сталинские этнические чистки. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*. 2016. № 2. С. 45.

³⁰ Pieter N. Drost, *The Crime of State. Vol. I Humanicide. International Government Crime against Individual Human Rights* (358 p.). Vol. II *Genocide*. United Nations Legislation on International Criminal Law (225 p.). Leyden 1959 en 1958.

Ted Gurr) визначають геноцид як «просування і здійснення політик державою чи її агентами, які призводять до смертей значної частини групи...»³¹. Прикметне означення геноциду належить президенту неурядової організації Genocide Watch, що є координатором міжнародного Альянсу проти геноциду, Грегорі Стентону: «Геноцид завжди організований, зазвичай державою, часто з використанням ополчень задля того, аби поставив під сумнів відповідальність держави»³². В іншому дослідженні вчені прямо вказують на вирішальну роль держави в організації геноциду та інших форм групових репресій. Подібну думку обстоює Рудольф Руммель (R. J. Rummel), який наголошує, що геноцид потрібно розуміти як спрямовані урядом убивства людей через їх належність до тієї чи іншої групи (Genocide should ordinarily be understood as the government murder of people because of their indelible group membership)³³. Так, Ф. Чок, І. Чарни та К. Джонассон, уважаючи окреслення геноциду в Конвенції не дуже важливим для науковців, визначають його як «форми одностороннього масового вбивства, через яке держава чи інший владний орган (authority) мають намір знищити групу, як ця група й членство в ній визначені злочинцем»³⁴. Адріан Галлагер (Adrian Gallagher) стверджує, що геноцид наявний тоді, «коли джерело колективної влади (як правило, держава) свідомо використовує свій владний потенціал для знищення групи в цілому чи її значної частини, залежно від відносного розміру групи»³⁵. Аналізуючи перебіг геноцидів, Дж. Петрас (James Petras) зауважує: «Геноцид означає широко-масштабне, систематичне й підтримуване державою знищення більшої частини цивільного населення впродовж тривалого часу, що ґрунтується на засадах етнічної, расової або релігійної ідентичності»³⁶. На тому, що всі випадки юридично визнаного на міжнародному рівні геноциду у ХХ ст. вчиняли лише держави, оскільки саме державний апарат має достатній ресурс, аби скоординовано на значній території й тривалий час підтримувати застосування сили проти меншини, –

³¹ Harff B., Ted R. Gurr. Toward Empirical Theory of Genocides and Politicides: Identification and Measurement of Cases since 1945. *International Studies Quarterly*. 1988. Vol. 32, No 3. P. 359–371.

³² Stanton G. The Ten Stages of Genocide [Online]. URL: <http://genocidewatch.net/genocide-2/8-stages-of-genocide>

³³ Rummel R. J. Democide Versus Genocide: which is what? [Online]. URL: <http://www.hawaii.edu/powerkills/GENOCIDE.HTM>

³⁴ Chalk F. Redefining Genocide. *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions* / ed. by G. J. Andreopoulos. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 1997. P. 97.

³⁵ Gallagher A. *Genocide and its Threat to Contemporary International Order*. London: Palgrave Macmillan, 2013. P. 37.

³⁶ Petras J. Modernity and Twentieth Century Holocausts: Empire-Building and Mass murder [Online]. URL: http://www.axisoflogic.com/artman/publish/Article_22549.shtml

наголошує Андрій Козицький³⁷. Рауль Хілберг (Raul Hilberg) вивів формулу, як суспільство приходять до геноциду: 1) уряд доходить до висновку, що є група інших; 2) уряд вирішує, що слід визначати межі дозволеного для цих інших; 3) якщо ця група відрізняється, то ця група не може жити поруч і потрібно провести сегрегацію; 4) ця група некорисна і їх слід убити³⁸. Вітчизняний дослідник А. Горбатюк звертає увагу, що хоч у Конвенції ООН 1948 р. «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» прямо не йдеться про відповідальність держав, однак вона сама, очевидно, впливає зі ст. IX: «спори між державами-учасницями з приводу тлумачення, застосування або виконання цієї Конвенції, у тому числі тієї чи іншої держави за вчинення геноциду або одного з наведених у статті III діянь, передають на розгляд Міжнародного суду справедливості на вимогу будь-якої зі сторін у спорі»³⁹. Міжнародний суд справедливості ООН, розглядаючи питання відповідальності Югославії за події в Сребрениці, зацентрував відповідальність саме державних органів за акти геноциду⁴⁰. Не випадково, в українській дискусії деякі її учасники наголошували на тій обставині, що в 1943 р. держави Україна на європейській політичній мапі не існувало, мешканці західноукраїнських земель були громадянами інших держав, а відтак новітня українська державність не може мати жодного стосунку до того, що відбувалося на цих землях у роки Другої світової війни. Із юридичного погляду сучасна Україна є спадкоємицею радянської УРСР; з історичного – можна говорити про певну тяглість із традицією УНР (саме від останнього президента УНР в екзилі Миколи Плав'юка перебрав символи влади президент Леонід Кравчук).

Слід також розуміти, як зауважив Тарас Возняк, склад злочину можуть установити винятково спеціальні прокурори (як згадані ті, котрі працюють в Інституті національної пам'яті та які, між іншим, відкрили десятки «справ щодо Волині», наразі не довели до логічного завершення, тобто суду, жодної) і відповідний міжнародний трибунал⁴¹. Не

---

³⁷ Козицький А. М. Волинські події 1943 р.: невдала спроба «геноцидної інтерпретації». *Волинська трагедія: через історію до порозуміння*: матеріали Всеукр. наук. конф., м. Луцьк, 19–20 черв. 2013 р./уклад. А. Шваб. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. С. 22.

³⁸ Hilberg R. *The Destruction of the European Jews*. Chicago: Quadrangle Books, 1961. X, 788 p.

³⁹ Горбатюк А. В. Питання відповідальності держави за злочин геноциду у практиці Міжнародного суду справедливості. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2012. Т. 129. С. 138.

⁴⁰ Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). *Judgment of February*. 26, 2007. I.C.J. Reports, 2007. P. 182–412.

⁴¹ Возняк Т. Тільки міжнародний трибунал може кваліфікувати події на Волині. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Voznyak_Tilky_mizhnarodnyj_trybunal.htm

варто говорити, що ті, кого звинувачують у вчиненні злочинів на Волині, скінчили свій земний шлях – вони або загинули в боях із радянськими військами, або були по війні суджені та страчені репресивною машиною СРСР, або ж стали жертвами операцій розвідувальних структур.

Польський правник Ришард Шавловський (Ryszard Szawłowski)⁴² висунув тезу про прирівнення злочинів Третього Рейху, СРСР та українських націоналістів із наданням останнім вищої кваліфікації. Що більше – український геноцид щодо поляків з огляду на нечуваний радикалізм є найгіршим геноцидом, учиненим у Європі в роки Другої світової війни⁴³. На означення саме подій на західних землях України висунув концепцію *genocidium atrox* – для означення геноциду страшного, пов'язаного з найвирафінованішими тортурами, які застосовували через чистий садизм⁴⁴. Ця конструкція, на думку її творця, може бути застосована в контексті пт. 1 арт. II Конвенції від 9 грудня 1948 р.⁴⁵, тобто має чітко визначене юридичне навантаження.

Маємо підстави стверджувати, що якщо з позицій юриспруденції і можливе застосування терміна «геноцид» у контексті волинських подій, то лише щодо конкретних випадків злочинів, учинених українською чи польською стороною.

Задля справедливості слід зауважити, що заперечувати правову характеристику волинських подій як геноциду на тій підставі, що ці трагічні події відбувалися до набуття чинності Конвенції про геноцид 1948 р., є безпідставно. Адже геноцид – це злочин, згідно з міжнародним звичаєвим правом, а заборона геноциду є нормою *jus cogens*, які, як відомо, мають зворотну дію в часі.

Проблема полягає в тому, що термін, запропонований Рафалом Лемкіним, не залишився лише поняттям міжнародного права. Із другої

---

⁴² Шавловський Ришард (нар. 23 листопада 1929 р.) – польський політолог, фахівець з міжнародного права, історик. Закінчив Варшавський університет, захистив докторат в університеті Люксембурга. Професор університету в Лодзі (Польща), університету Гумбольдта в Берліні й Інституту радянології у Бонні (Німеччина), університету в Глазго (Шотландія), університету Калгарі (Канада) та ін.

⁴³ Encyklopedia katolicka. T. 11: Lu An – «Maryawita» / [zespół red. Antoni bednarek et al.; aut. Maciej Abramowicz et al.]; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2006. Szpalta 120.

⁴⁴ Encyklopedia «białych plam». T. 11: Legiony cudzoziemskie III Rzeszy – masoneria / [red. Mirosław Fijołek et al.]. Radom: Polskie Wydaw. Encyklopedyczne, 2003. S. 174.

⁴⁵ Szawłowski R. Trzy tematy z dziedziny «genocydologii». Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. T. 2. Ludobójstwo/pod redakcją Radosława Ignatiewa i Antoniego Kury. Warszawa, 2008. S. 27.

половини ХХ ст. термін «геноцид», загалом доволі універсальне, набувало все нових конкретних смислових граней, унаслідок того, що нові трагедії, окреслені ним, мали різні причини або форми здійснення. Широке застосування в засобах масової інформації, політиками, ученими різних галузей гуманітаристики призводить до розмивання та підміни його правового контексту значно ширшим суспільно-політичним. Доктору історії паризького університету Сорбонна Іву Тернону (Yves Ternon), який властиво спеціалізується в галузі Голокосту та геноциду вірмен, належить така доволі ємна характеристика: «Слово “геноцид” дає назву тому, що неможливо назвати; воно визначає немислиме й вирізняє злочин із буденності. Це гнучке слово, потрапивши до словників, дає нам змогу витримати те, що не можна витримати; поняття “геноцид” робить убивство буденним і притуплює жах. Це зручне слово, яке може слугувати і пам’ятником жертвам, і прокляттям для національних держав»⁴⁶. Підтвердженням цієї тези може слугувати спроба прирівняти та порівняти волинські події з Голокостом, який є доведеним геноцидом, таким чином намагаючись надати їм тієї самої важливості, ідентичності та трагічності.

Підсумовуючи, можна виокремити ключові постулати польської «геноцидної інтерпретації»: умисне збурення українськими націоналістами, головними винуватцями винищення поляків, буцімто мирних українсько-польських відносин міжвоєнного періоду; існування в керівних проводах націоналістичного підпілля та Української повстанської армії «детального плану винищення мирного польського населення на Волині та Галичині». Водночас прийняття рішення з окресленням подій на Волині й Східній Галичині як «геноциду», юридичні новотвори на кшталт «етнічні чистки», не лише не сприяють формуванню картини трагічних подій, а радше навпаки – утвердженню в значній частині суспільств на позиціях, ґрунтованих на стереотипних уявленнях, які самі по собі були підґрунтям конфлікту. З іншого боку, якщо застосувати критерії оцінки волинських подій згідно з нормами міжнародного права, то сучасна українсько-польська суперечка щодо їхньої юридичної, моральної та етичної оцінки втратить сенс. Для українців та України стане важливішим духовний вимір і який відгук гуманітарна політика набуде в самій Україні, а не те, як реагує на це Варшава; сенсом буде розібратись у тому що сталося, а не довести свою правоту.

---

⁴⁶ Тернон Ів. Размышления о геноциде. URL: <http://www.hrighs.ru/text/b8/Chapter5.htm>